

RIET

HET BESTE VAN ARCHITECTUUR EN
STEDENBOUW IN UTRECHT

DE

PRIS

2022

**‘Het singelpark is een school-
voorbeeld van een inclusief
ontwerp. Iedereen ontmoet
elkaar daar’**

Wim Voogt, OKRA landschapsarchitecten (winnaar Rietveldprijs 2022)

RIET

HET BESTE VAN ARCHITECTUUR EN
STEDENBOUW IN UTRECHT

VELD

PRIS

2022

UITGEVERIJ THOTH BUSSUM

inhoud

- 3** woord vooraf
door Annemiek Rijckenberg
- 4** juryverslag
GENEROSITEIT IN EEN VERDICHTENDE STAD
door Mark Minkjan
- 10** winnaar
OKRA landschapsarchitecten
‘DE CATHARIJNESINGEL IS WEER EEN PLEK WAAR IEDEREEN GEWOON MENS IS’
door Anne Havelaar
- 16** foto-essay
WINNAAR EN GENOMINEERDEN
door Bas van Setten
- 40** essay
UTRECHT VERDICHT
door Hans Teerds
- 48** colofon
- over de auteurs

woord vooraf

Deze publicatie viert de uitreiking van de Rietveldprijs 2022. Hierin is opgenomen het juryrapport, een interview met de winnaar, prachtige foto's van de genomineerde projecten door Bas van Setten en een essay van Hans Teerds over de verdichting van de stad. De winnaar van de publieksprijs wordt bij verschijning van dit boekje in november onthuld; tot die tijd kon het publiek stemmen op een van de vijf genomineerde projecten.

Door de coronabeperkingen kon de Rietveldlezing 2021 pas op 12 mei 2022 worden gehouden. Christine de Ruijter hield een pleidooi voor genereuze stedenbouw, met goede openbare en publieke ruimte, en zorgvuldig gebouw-ontwerp. Deze lezing is terug te zien via de website van de Rietveldprijs. De jury lijkt zich in haar overwegingen te hebben laten inspireren door De Ruijters thema generositeit en besteedt veel aandacht aan opdrachtgeverschap en publieke ruimte. In de levendige Utrechtse binnenstad vind je makkelijker een terrasstoel of een winkel vol zoetheid dan een rustige plek waar je kosteloos kunt zitten met je eigen gedachten. Het nieuwe bloemenpad langs de singel of de koele hal van de openbare bibliotheek zijn daarom welkome oases.

Een rode draad die ik zag in de overwegingen van de jury was de waardering voor particulier initiatief. Die blijkt uit de nominaties voor wooncoöperatie Overhoop in Overvecht, het houten appartementengebouw in een vergeten hoek van de Monicahof en het voorbeeldige kindcentrum Rijnvliet, dat een fysieke verbinding maakt met het aangrenzende voedselbos en ook dient als belangrijke buurtvoorziening.

Niet toevallig zijn dit ook projecten met veel aandacht voor duurzaamheid en circulair bouwen. Bij de nieuwe bibliotheek en het herstel van de singel hebben betrokken burgers en bevroegen raadsleden ook een grote rol gespeeld, en die inzet is bekroond met uitnodigende en zorgvuldige vormgeving.

Woningbouw komt er ook in deze ronde van de Rietveldprijs bekaaid vanaf in de waardering van de jury, ondanks de hoge productie. Sommige projecten zijn nog niet geheel opgeleverd, maar veel van de nieuwe huizen lijken vooral een weerspiegeling van de momenteel best-verkopende trends, overgoten met thematische stijlsauzen. Met het oog op de wisselende kwaliteit van woningbouw suggereert de jury om een speciale woningbouwprijs aan de Rietveldprijs te koppelen en daarmee het ontwerp van goed en betaalbaar wonen in Utrecht extra aandacht te geven.

Het essay over verdichting van Hans Teerds biedt een tocht langs de nieuwe ontwikkelgebieden en een heldere toelichting op de ambities in de nota *Ruimtelijke Strategie 2040*. Ook Teerds doet een oproep om de balans tussen openbare ruimte en voorzieningen niet te vergeten. En hij legt een speelse link tussen verdichting en dichterschap.

Annemiek Rijckenberg
voorzitter Stichting Rietveldprijs

juryverslag

GENEROSITEIT IN EEN VERDICHTENDE STAD

door Mark Minkjan

jury

Janneke Bierman (voorzitter)

Carin ter Beek

Roy Bijhouwer

Mark Minkjan

Net als de rest van Nederland staat Utrecht voor een forse woningbouwopgave. In 2040 verwacht de stad zo'n 100.000 inwoners meer te hebben dan nu, een groei van bijna 25 procent. Een bonte verzameling expressieve gevels waarachter eenvormige woningen schuilgaan, is niet genoeg om deze groei te laten opbloeien tot diverse en leefbare wijken. Er moet worden verdicht, er is nood aan een gevarieerd woningaanbod dat plek biedt aan een verscheidenheid aan huishoudens en doorstroom bevordert. De woningbouw moet goed aansluiten op openbare ruimtes die rijk zijn aan gedeelde voorzieningen, biodiversiteit moet worden beschermd en de energietransitie moet worden versneld.

Dat is niet niks, maar juist het huidige tijdsgewricht biedt kansen om als stad echt verschil te maken met bouwprojecten die positief bijdragen aan meerdere van deze vraagstukken. Gericht beleid van de nieuwe minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening gaat dit hopelijk bevorderen, maar ondertussen werken ontwerpers al aan deze opgaven. Een selectie van Utrechtse projecten van de afgelopen jaren biedt inspiratie voor nieuw stedelijk beleid en vernieuwende bouwkunst.

De jury van de Rietveldprijs 2022 mocht naar alle 200 opgeleverde projecten van de afgelopen twee jaar kijken om architectonische kwaliteit in de brede zin van het woord te beoordelen. Er is een shortlist van zeventien plekken gemaakt die op

een van de mooiste dagen van 2022 per fiets zijn bezocht. Ook al is Utrecht stedenbouwkundig nog een wat onsamenvangende stad, de vele fietspaden maken dat alle wijken verbonden zijn en er snel tussen verschillende stedelijke sferen kan worden bewogen. Intensieve gesprekken op de fietsdag en tijdens een evaluatieavond hebben de jury gebracht tot vijf nominaties. Hierbij hielden de juryleden de oprichtingscriteria van de Rietveldprijs in ogenschouw: het gaat om de kwaliteit van het uitgevoerde project en de bijdrage die het levert aan de gebouwde omgeving, waarmee het als drager van stedelijke cultuur kan worden beschouwd. De jury zocht daarom naar een combinatie van architectonische, stedenbouwkundige en landschappelijke kwaliteit in projecten die fysiek, sociaal en ecologisch betekenis toevoegen aan de stad Utrecht. De jury werd getroffen door een handvol plekken die een veelzijdige generositeit bieden binnen de groeiende en verdichtende stad.

Goede woonmilieus

Voordat de nominaties worden besproken, deelt de jury graag een aantal bespiegelingen op het geheel van de opgeleverde projecten, waarvan het gros bestaat uit woningbouw. Er kwamen voorbeelden voorbij van dynamische binnenstedelijke hoogbouw, fraaie stadsvilla's en fantasieloze dozenstapels, tot monofunctionele woonwijken, doeltreffende transformaties en renovaties van wisselend niveau.

Leidsche Rijn Centrum laat bijvoorbeeld een grote stedenbouwkundige kwaliteit zien. De hoge dichtheid creëert een aangename stedelijkheid en de openbare ruimte floreert door de veelheid aan voorzieningen. Ook sociale huurcomplexen zijn hier zorgvuldig ingepast met aandacht voor de individuele woningen.

De jury kijkt uit naar de afronding van het Wisselspoorgebied, waar zorg voor de openbare ruimte, goed uitgewerkte architectuur en slimme inpassing van verkeersvoorzieningen samenkomen. De aansluiting met het toekomstige park en een waardevolle invulling van het industriële erfgoed kunnen de kers op deze taart worden.

De renovatie en verduurzaming van de bestaande woningvoorraad zijn van cruciaal belang voor de stad, niet in de laatste plaats in de goed opgezette jarenzestigwijken. Bewoners van de destijds gebouwde flats hebben baat bij een lage energierekening, terwijl de wijken als geheel door levendige functies in de plinten, gerichte verdichting en introductie van gemeenschappelijke voorzieningen hun belangrijke rol voor de stad kunnen bestendigen.

Betrokkenheid van bewoners levert doorgaans meerwaarde op, dat bewijzen zelfbouw- en coöperatieve projecten en Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO). Goede woonmilieus mogen echter niet afhangen van particulier initiatief; slechts een klein deel van de Utrechters heeft voldoende tijd en geld voor dit soort projecten.

Met het oog op de wisselende kwaliteit van woningbouw lijkt het de jury een goed idee om een speciale woningbouwprijs aan de Rietveldprijs te koppelen om het ontwerp van goed en betaalbaar wonen in Utrecht extra aandacht te geven. Dit kan opdrachtgevers, stedenbouwkundigen, welstandscommissies, architecten en landschapsarchitecten inspireren tot hoogwaardige en samenhangende oplossingen.

Duurzame stedelijkheid

Om een klimaatcatastrofe te voorkomen, moet een radicaal andere omgang met energie, verbranding en ontginning leidend worden bij het ontwerp en de productie van de gebouwde omgeving. Verduurzaming is niet alleen kwestie van isolatie en duurzame energie, maar vergt ook een transitie in materiaalgebruik en bouwmethoden. Circulariteit, natuurinclusiviteit en 'biobased' bouwen zijn noodzakelijke benaderingen om de uitstoot van onder meer stikstof en CO₂ te beperken en zo de verstoring van biodiversiteit te verminderen.

De opgeleverde projecten laten hiervan al voorzichtige voorbeelden zien. De komende jaren zullen ontmantelbare gebouwen meer regel dan uitzondering worden, net als de toepassing van houtconstructies, natuurlijke isolatiematerialen en ongebakken aarde. Het is aan architecten om deze omwenteling vorm te geven in nieuwe typologieën met een eigen esthetiek, gebruikslogica en ruimtelijke kwaliteit. Zo zou toepassing van geredde bouwmaterialen moeten leiden tot meer dan huttenbouwesthetiek en geraffineerd de schoonheid en waarde van materiaalcycli kunnen tonen.

De verdere verdichting van de stad kan een prettige stedelijkheid opleveren als de auto nog meer plaatsmaakt voor de fiets en het openbaar vervoer. Een andere voorwaarde is de aanwezigheid van goede openbare ruimte en gedeelde voorzieningen. Zeker wanneer woningen compacter worden, is het essentieel dat mensen een deel van hun dagelijks leven prettig, gezond en effectief buitenshuis kunnen doorbrengen en elkaar daar kunnen ontmoeten.

Meerdere nieuwe plekken in de stad tonen een groeiende aandacht voor de gemeenschappelijke ruimte waar stedelijk leven, zowel van mensen als van planten en dieren, kan floreren. Alle vijf genomineerde projecten illustreren op hun eigen wijze deze vrijgeve verdichting.

Gezond bouwdieet

Kindcentrum Rijnvliet, waarin basisonderwijs en kinderopvang zijn samengebracht, is een mooi opgezet gebouw naar ontwerp van 9graden architectuur. Vooral de ontsluiting die het bureau creëerde is bijzonder. Het complex in Leidsche Rijn bestaat uit twee delen gelegen aan weerszijden van een meanderend houten voet-

basisschool en kinderopvang
KINDCENTRUM RIJNVLIET
9graden architectuur

pad, dat aan de zuidkant gebogen oprijst naar de eerste verdieping. Daar ontsluit het als een hooggelegen 'dorpsstraat' de omliggende leerpleinen en nodigt het uit tot buitenonderwijs en natuureducatie. Deze voetbrug loopt verder tot in het aangroeiende voedselbos, dat het middelpunt van de buurt moet worden. Deze buitengewone voorziening zal ook een belangrijk onderdeel gaan vormen van het onderwijs in het kindcentrum.

Op de begane grond is naast de kern van het gebouw het kinderdagverblijf, bestaande uit twee speellokale en atelierruimtes die een geslaagde samenkomst vormen van verschillende sferen. Deze plek biedt ook doorzichten naar de openbare gymzaal die, binnen de nieuwbouwwijk met nog weinig gemeenschappelijke faciliteiten, tevens dient als belangrijke buurtvoorziening. Met uitzondering van het vrij stenige schoolplein heeft het gebouw een aangenaam voorkomen door de toepassing van afgeronde hoeken, veel hout en aardetinten. De jury vindt het bovendien bewonderenswaardig dat een energieneutraal gebouw is gerealiseerd binnen de doorgaans krappe budgetten voor scholenbouw.

Houtbouw is een belangrijk ingrediënt in een gezond bouwdieet dat minder belastend is voor de planeet. Verscholen in de groene **Monicahof** ligt het doeltreffende houten appartementengebouw van Studio Ramin Visch. Deze kleine woontoren, die acht appartementen van 50 vierkante meter huisvest en op elke verdieping een gedeeld balkon biedt, is bovendien demontabel. Het ontwerp is mede door de afgeronde hoeken subtiel ingepast in de groene hof, waar ook een speeltuin en een voetbalveld zijn.

Niet alleen kon de prefabhoutbouw in slechts tweeënhalve week worden gemonteerd, deze methode is ook nog eens ruimtebesparend waardoor het direct aangrenzende voetbalveld gebruikt kon blijven worden tijdens de bouw. Daarmee is het project een voorbeeld voor kleinschalige inbreiding van de bestaande stad waarbij op een restplek veel kwaliteit wordt gegenereerd. De combinatie van een slimme plattegrond met een gevelbreed panoramaraam levert ondanks twee blinde zijgevels toch een magnifiek interieur op. Het nauwelijks afgewerkte en soms bruusk gemonteerde hout geeft het geheel een natuurlijke, spontane en enigszins spaarzame uitstraling in de geest van meubelmaker Gerrit Rietveld, zoals de jury die graag ziet.

Publieke oase

Het renovatieontwerp van het jarenzestiggebouw van wooncoöperatie **Overhoop** door M'n Architect laat een effectieve toepassing zien van hergebruikt bouw-materiaal. Op de website van het project is te lezen waar verschillende materialen (van isolatiewol en voorzetwanden tot radiatoren en houten gevelbekleding) vandaan komen, hoe ze zijn hergebruikt en welke afwegingen dit met zich meebracht.

28

appartementencomplex
WOONGEBOUW MONICAHOF
Studio Ramin Visch

appartementencomplex
WOONCOÖPERATIE OVERHOOP
M'n Architect

32

Het ontwerp is een voorbeeld van gemeenschappelijke zelfredzaamheid, zo uitgedacht dat ook mensen met weinig ervaring konden meebouwen. Daarmee is het bouwproces educatief, verbindend en betaalbaar.

De winkelruimtes op de begane grond van het tweelaagse gebouw zijn deels verbouwd tot woningen. Er is een gemeenschapsruimte ingepast, evenals een kringloopwinkel met kapper. Ook zijn er gastenkamers voor mensen zonder onderdak en wordt er elke vrijdag inlooplunch gehouden. Overhoop wil van de Camera Obscuradreef het groenste plein van Utrecht maken door het beheer van het openbaar groen van de gemeente over te nemen, aan bodemverbetering te gaan doen en allerlei vegetatie aan te planten.

De ontwerpkracht zit bij dit project evenzeer in het organisatiemodel. Het is de christelijke woongemeenschap, die het blok al sinds 2008 bewoont, gelukt de eerste wooncoöperatie van Utrecht te stichten, vervolgens het gebouw aan te kopen en als collectief te renoveren. Hiermee is in betaalbare woningen voorzien en is vastgoed van de markt gehouden.

De gemeente Utrecht wil wooncoöperaties graag faciliteren, maar omdat Overhoop de eerste is, moesten veel hindernissen genomen worden en dat kostte veel tijd en energie. Hopelijk is hiermee de weg bereid voor toekomstige coöperaties. De uitgebreide documentatie van Overhoop draagt er in elk geval aan bij dat het wiel niet helemaal opnieuw uitgevonden hoeft te worden.

Een andere publieke oase openbaarde zich toen de jury **Post Utrecht** aan de Neude binnenstapte. De centrale hal van dit voormalige hoofdpstkantoor symboliseerde als een kathedraal voor de post en telegrafie ooit verbondenheid met de wereld, en functioneert nu als genereuze publieke ruimte die bezoekers – zonder verplichte consumptie – verwelkomt in de wereld van verbeelding, ontplooiing en ontmoeting.

De transformatie door Rijnboutt en Zecc Architecten is programmatisch sterk: terwijl eerder alleen de hal openbaar was, is het gebouw nu tot in de nok toe toegankelijk met voorzieningen als winkels, horeca, een auditorium en een hoge studieruimte onder de historische binten. Ook zijn nieuwe ingangen gecreëerd, wat mooie doorzichten schept.

Het bouwvolume dat aan de achterkant is toegevoegd op de voormalige expeditieplaats voelt vanzelfsprekend omdat het speels voortbouwt op de lijnen en de textuur van de oudbouw, zonder historiserend te zijn. De keramische gevelbekleding geeft een trots voorkomen aan de tweede voorkant aan de Oudegracht, waar zich nu een drukbezochte boekhandel bevindt. Een directe verbinding tussen boekhandel en bibliotheek zou mooi zijn geweest, net als een meer verfijnde inpassing van de invalidenlift in de entree naar de hal. Ook de luchtbehandeling boven op de nieuwbouw had iets geraffineerder gekund. Desalniettemin een kansrijke nominatie.

36

bibliotheek en winkels

POST UTRECHT

Rijnboutt en Zecc Architecten

Verzachting en vertraging

In de voorbije twee jaar is er nog meer genereuze openbare ruimte toegevoegd met een grote betekenis voor de stad. Na de aanhoudende strijd van actiegroepen en de lange adem van de gemeente werd de demping van de **Catharijnesingel** na een halve eeuw teruggedraaid en is de historische binnenstad weer omsingeld door water en groen.

Met de oplevering van het laatste deel van de singel en het singelpark – tussen de Marga Klompébrug en de Bartholomeïbrug – is niet alleen de cirkel rond, maar wordt ook getoond hoe publieke ruimte in een verdichtende stad een belangrijk rustpunt kan bieden en bovendien houvast biedt in de stedelijke oriëntatie. Het is een voorbeeldproject dat past in de verzachting en vertraging van de binnenstad, waarbij steen en verkeer plaatsmaken voor water, biodiversiteit en verblijf.

Het parkontwerp van OKRA landschapsarchitecten bouwt voort op de historische parkaanleg van Jan David Zocher, maar biedt uitdrukkelijk toevoegingen die klimaatadaptatie en ecologie ten goede komen. Een deel van de droogleggingsinfrastructuur uit de vorige eeuw is hergebruikt als regenwateropslag en bezinkbassin voor irrigatie van het park en de oevers. Het oevertalud is beplant met gevarieerde vegetatie die verschillende insecten aantrekt en in combinatie met het water een fraai aanzicht geeft. De dubbele damwand schept een waterbiotoop voor vissen, vogels en insecten. Op deze centrale locatie werkt de ingetogen steiger goed als rustplek en de moeilijk te weigeren uitnodiging tot wandelen of hardlopen over het schelpenpad draagt bij aan een gezonde stad.

De laatste fase van het singelherstel is daarmee de meest vooruitstrevende. Met het oog op klimaat, biodiversiteit en volksgezondheid kunnen de hier aanwezige kwaliteiten inspiratie bieden voor andere stedelijke bouwprojecten, zoals woningbouw of bedrijfspanden. Bovendien daagt dit project toekomstige ontwerpers van stedelijke publieke ruimtes uit om meer van zulke openbare overvloed te creëren.

De jury kent de Rietveldprijs 2022 toe aan OKRA landschapsarchitecten voor het sluitstuk van de Catharijnesingel.

17

park en oever

CATHARIJNESINGEL ZUID

OKRA landschapsarchitecten

winnaar Wim Voogt
OKRA landschapsarchitecten

‘DE CATHARIJNESINGEL IS WEER EEN PLEK WAAR IEDEREEN GEWOON MENS IS’

door Anne Havelaar

Vijftig jaar na de demping van de Catharijnesingel is deze kras op de Utrechtse ziel hersteld: de historische binnenstad is weer omsingeld door water en groen. OKRA landschapsarchitecten nam het laatste deel van de singel – tussen de Marga Klompébrug en de Bartholomeïbrug – voor zijn rekening en maakte van de verkeersweg die er tot voor kort lag een glooiend park dat de historische stad met het stationsgebied verbindt. Landschapsarchitect Wim Voogt van het Utrechtse bureau maakte het ontwerp dat dit jaar de Rietveldprijs wint.

Het was nogal een uitdaging: van asfalt en uitlaatgassen naar water en groen.

‘Dat kun je wel zeggen ja, maar we deden het gelukkig niet alleen. We hebben er met veel partijen aan gewerkt. Aan ons de schone taak om al die partijen op één lijn te krijgen. De gemeente had recreatie, sport en biodiversiteit op haar wensenlijstje staan, Grand Hotel Karel V, dat op de singel uitkijkt, wilde graag een aanlegsteiger voor een boot. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) sprak de wens uit dat het plan moest passen binnen de erfgoedgedachte. En dan waren er natuurlijk nog de wensen van de omwonenden. Dus uiteindelijk was het – zoals altijd – een gevecht om de ruimte.’

Wim Voogt op de steiger aan de
Catharijnesingel.
foto: Christiaan Krouwels

De gemeente vond het belangrijk dat bewoners participeerden in het plan.

Hoe ging dat in zijn werk?

‘Inwoners staan kritisch tegenover de herontwikkeling van het stationsgebied. Het is allemaal erg groot, stedelijk en *corporate* geworden. Daarom moest de singel echt voor de bewoners zijn. De gemeente had ons gevraagd om met iedereen te praten over wensen die er leefden. En dat wilden de bewoners zelf ook graag. Er is bijvoorbeeld een groep die al dertig jaar pleit voor herstel van de singel. Maar er waren ook direct omwonenden die voldoende parkeerplekken wilden behouden en een huis dat met de auto bereikbaar bleef.

We hebben heel precies geïnventariseerd wat alle wensen waren en iedereen laten zien dat we met zijn allen iets waanzinnig gaafs gingen doen: dat ze een fantastische voortuin zouden krijgen. Maar we hebben iedereen ook bewust gemaakt van het feit dat niet alles kan. Toch hebben we zoveel mogelijk rekening gehouden met gevoeligheden en wensen. Zo hebben we een plantsoen met een monument voor Truus van Lier kunnen realiseren en een kano-opstapplaats.

Wij begrijpen de gemeente heel goed met al haar belangen, maar we begrijpen ook waarom de mensen die er wonen misschien *nét* iets meer gelijk hebben. Door onze jarenlange ervaring met dit soort projecten weten we hoe je tussen de belangen door moet laveren.’

Is het gelukt om alle wensen te verenigen?

‘Het was een flinke puzzel: hoe kun je zo min mogelijk parkeerplek opnemen, zodat er nog ruimte is voor een wandelstrook tussen de weg en het water? Hoe kun je het straatje zo smal mogelijk tekenen zodat er ruimte is voor bomen? Waar komt het gebruiksgroen, zoals lig- en voetbalveldjes, en waar het ecologisch groen? Niet alle wensen hebben het gehaald. Zo stond er nog heel lang een pannaveldje op de tekening, maar daar was uiteindelijk echt geen ruimte meer voor. Er is wel meer leefruimte voor jongeren dan er voorheen was.’

Wat was de voornaamste opgave voor dit ontwerp?

‘De opdracht luidde: kun je het park dat langs het laatste stuk van de singel ligt en in 1830 was ontworpen door Jan David Zocher jr., doortrekken tot aan het station? Ons deel van de singel is het sluitstuk; de twee eerdere delen zijn door andere ontwerpers gemaakt. Dus toen we begonnen aan dit project, waren we ons bewust van het feit dat het noordelijk deel van de singel, dat tot Tivoli loopt, sfeer mist. Het is een kaarsrecht kanaal, met weinig aandacht voor het groenplan eromheen. Bovendien loopt er een drukke weg langs. Het heeft niet de charmes van het Zocherpark, waar je lekker kunt kuieren of liggen.

‘We hebben gekozen voor boomsoorten die bestand zijn tegen een veranderend klimaat’

We stelden onszelf de opdracht om ons deel van de singel écht onderdeel van het stadspark te laten worden. Daartoe hebben we een ruimtelijk onderzoek gedaan naar de principes van de inrichting van het Zocherpark en hoe je daarmee een eigentijdse ruimte ontwerpt.'

Welke principes hanteerde Zocher in zijn park- en landschapsontwerpen?

'Gebogen lijnen, slingerpaden, hoogteverschillen, een spel van licht en donker, en afwisseling van struiken en bomen. Ons ontwerp is zoveel mogelijk in de geest van het oorspronkelijke ontwerp. Zo hebben we klassieke parkbomen geplant – op z'n Zochers –, maar we wilden ook het idee van een arboretum creëren. Dus staan er witbloeiende trompetbomen, moerascypressen en paulownia's die violet bloeien. Verder hebben we soorten gekozen die bestand zijn tegen een veranderend klimaat en droogte, plus inheemse bomen als linde en wilg, omdat die het beste zijn voor onze insecten. Natuurlijk zijn er ook grasweides, stinzenplanten en heestergroepen als rododendrons, waardoor je het gewenste spel van licht en donker krijgt.

Ook in het materiaalgebruik hebben we Zocher gevolgd. Denk daarbij aan historische lichtmasten en parkbankjes. Verder zijn er slingerende, halfverharde paden. Daardoor is het nieuwe parkdeel goed verbonden met het bestaande park langs de singel.'

Zijn er ook verschillen?

'Zeker. Onze grasweides zijn niet van die strakke biljartlakens zoals verderop in het park, omdat dat moeilijk te rijmen is met ecologisch beheer. Ons gras wordt veel minder vaak gemaaid. We hebben zelfs veldjes die maar twee keer per jaar gemaaid worden, zodat ze een veilige haven voor insecten zijn. Bovendien blijft de bodem vochtiger met langer gras, dus in het kader van de droogte is het ook beter om weinig te maaien.

Verder is in overleg met bewoners gekozen voor ecologische vooroevers met inheemse beplanting als grote kattenstaart, moeraswederik, gele lis en watermunt. Het was een uitdaging om die vooroever zo te construeren dat de beplanting niet door golfslag of scheepvaart wordt beschadigd. Dat hebben we opgelost door een dubbele oever te maken: een stalen damwand met daarvoor een houten wand, zodat de planten die daartussen staan beschermd zijn. De houten wand steek iets boven het water uit, zodat er geen boten tegenaan varen.'

Het centrum van Utrecht met links het nieuw
aangelegde park langs de Catharijnesingel.
foto: OKRA landschapsarchitecten

Al dat water en groen is natuurlijk prachtig, maar de gemeente wil waarschijnlijk ook klimaatadaptief worden en dus meer water kunnen bergen?

‘Dat klopt. Een deel van de droogleggingsinfrastructuur uit de vorige eeuw is hergebruikt als regenwateropslag en bezinkbassin voor irrigatie van het park en de oevers. Dus als er in de binnenstad extreme regenval is, kan daar een behoorlijke hoeveelheid water gebufferd worden, die bij laag water weer kan worden teruggeleid. Verder brengt zo’n groot wateroppervlak, onder andere door verdamping, ook verkoeling in de stad. Uiteindelijk begint leefbaarheid met groen en blauw.’

Waren er tegenvallers?

‘Ik heb met de gemeente een discussie gevoerd over een paar platanen die langs de weg staan, ter hoogte van de Inktpot. Ik wilde ze weghalen, omdat ik dan een mooier oeverprofiel kon maken. De waterlijn was vanuit RCE vastgesteld en het maaiveld stond ook vast, maar op de plaats waar die platanen stonden, zou het talud dan veel te steil omhooggaan. Je hebt immers een bepaalde hoogte nodig voor de wortelkruit. Ik wilde de platanen vervangen door bomen die een hogere biodiversiteitswaarde hebben, zoals zomereiken. Daar wilde de gemeente niets van weten, omdat langs de hele singel platanen staan. Het werd nog een vrij precies uitzoekwerkje hoe ze te behouden, maar met de hulp van de juiste experts is dat gelukt.’

Een voornaam criterium van de Rietveldprijs is de bijdrage die een project levert aan de kwaliteit van de stad. Wat is de betekenis van dit nieuwe singel-park?

‘Het is een schoolvoorbeeld van een sociaal, inclusief ontwerp. Iedereen ontmoet elkaar daar: zowel de dakloze als de lunchende kantoormedewerker zit daar op een bankje. En dan heb je nog al die kinderen die suppend door het water gaan. In een samenleving waarin mensen steeds meer van elkaar vervreemd raken, is de Catharijnesingel de plek waar iedereen weer gewoon mens is.’

‘Uiteindelijk begint leefbaarheid met groen en blauw’

RIET

foto-essay

WINNAAR EN GENOMINEERDEN

door Bas van Setten

VELD

PRIS

2022

park en oever
CATHARIJNESINGEL ZUID
OKRA landschapsarchitecten
tussen de Marga Klompébrug en Bartholomeïbrug

17

WINNAAR

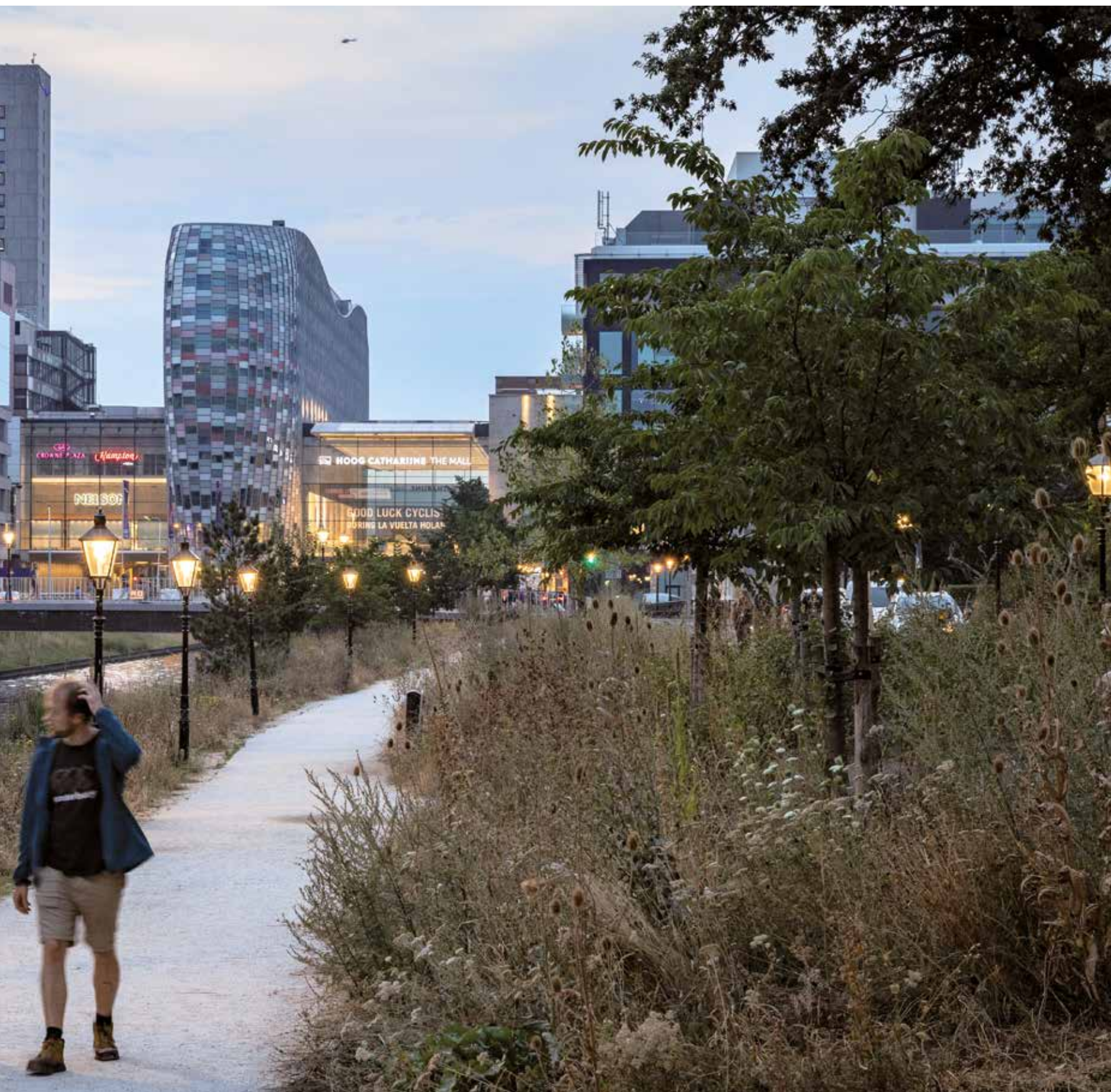

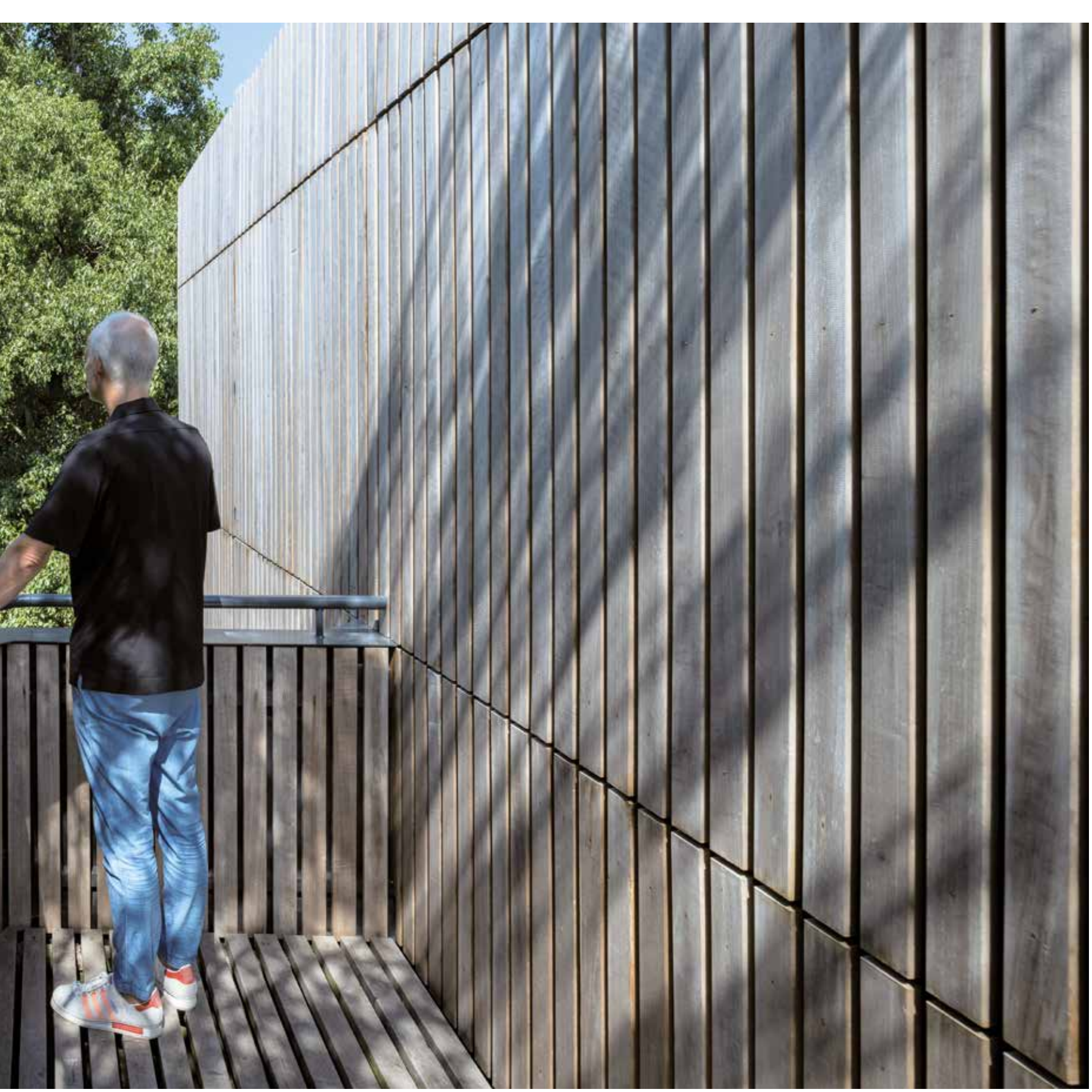

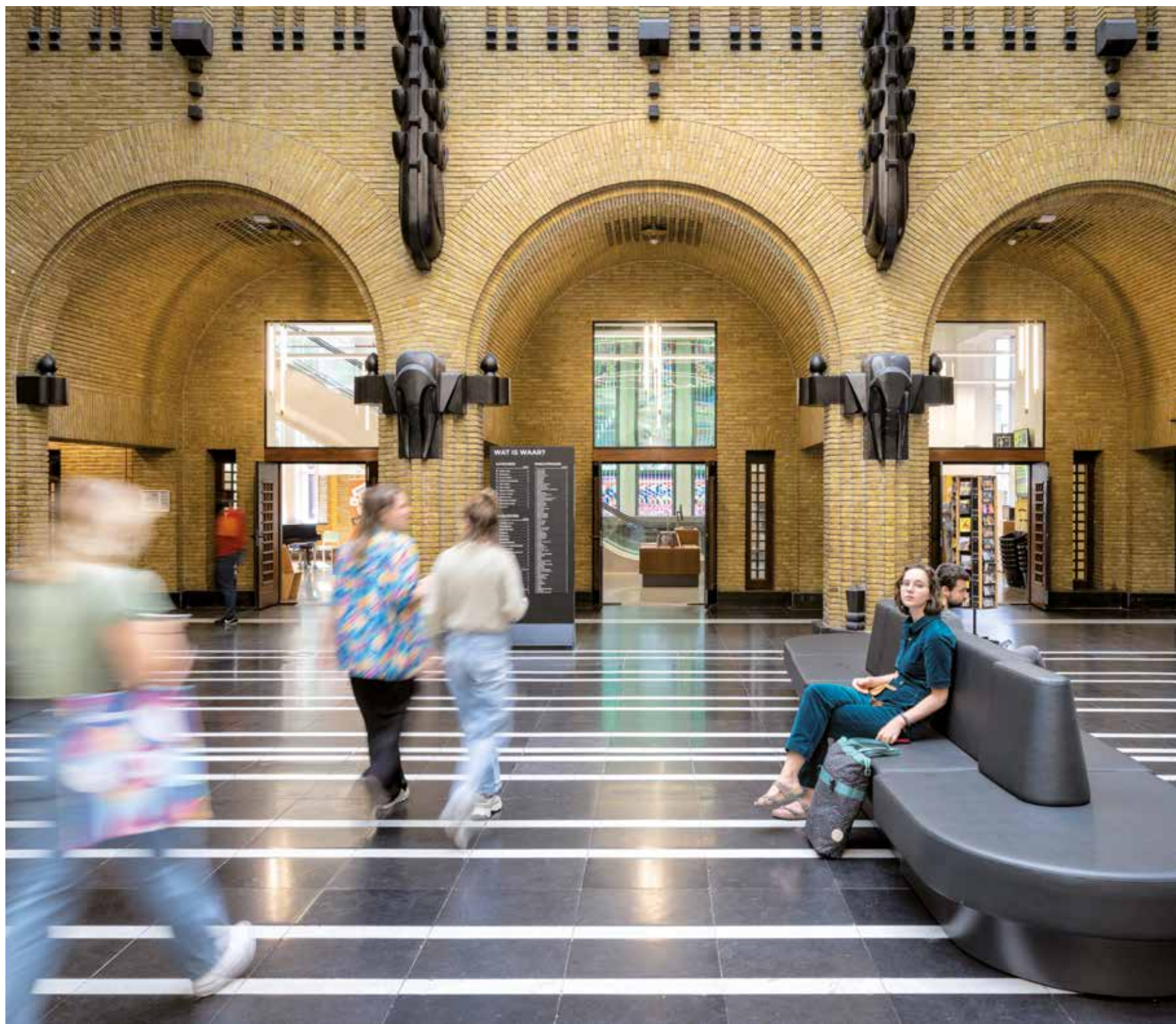
bibliotheek en winkels

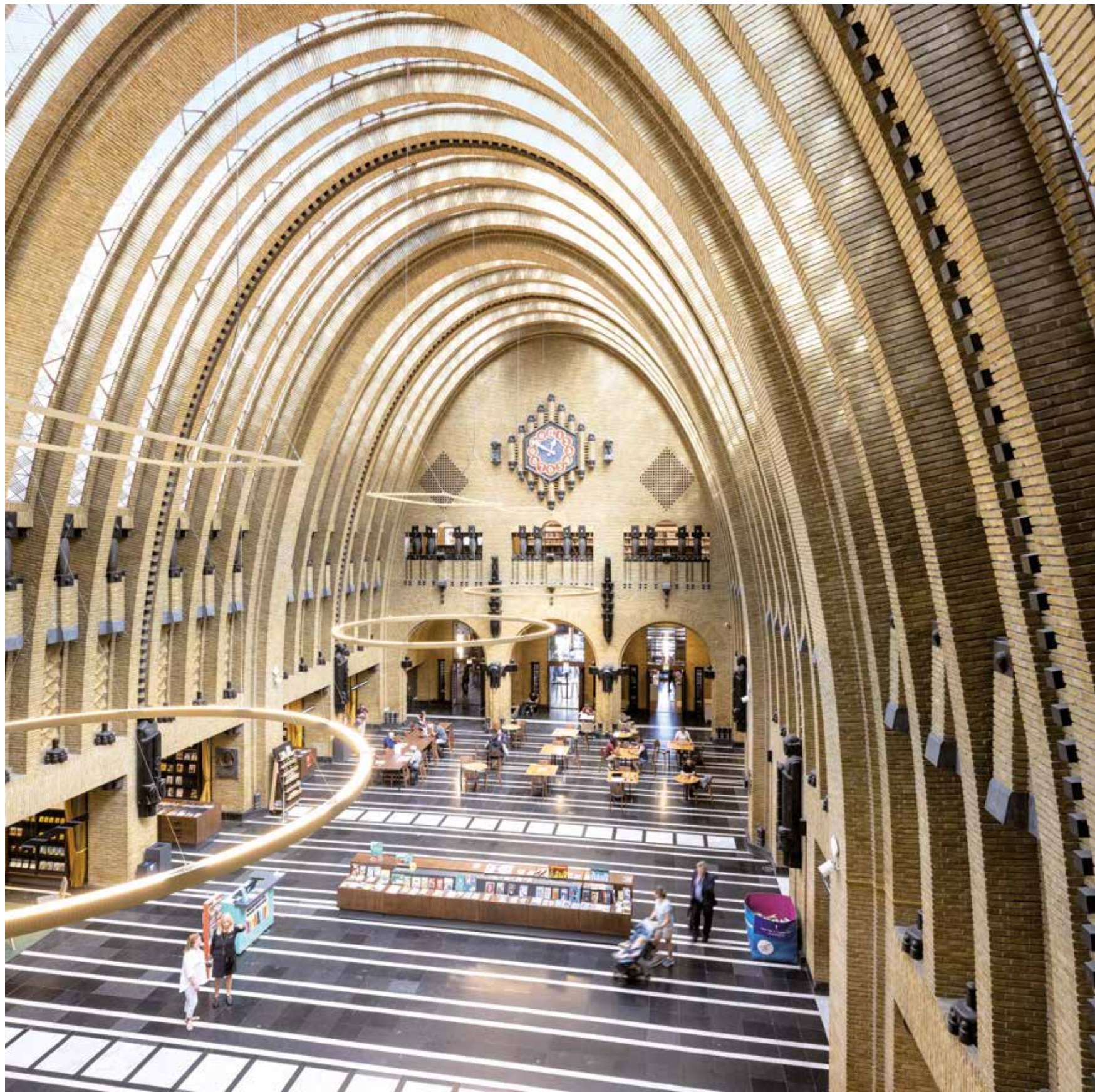
POST UTRECHT

Rijnboutt en Zecc Architecten

Neude 11, Oudegracht 112

36

UTRECHT VERDICHT

door Hans Teerds

Een stratenmaker denkt bij verdichten aan het zandbed waarop de klinkers komen te liggen. Het moet goed aangetrild worden, zodat de zandkorrels goed in elkaar grijpen en een stabiele ondergrond vormen. Een betonwerker zal denken aan de trilnaden die gebruikt worden om het beton in alle hoeken en gaten van de bekisting en rondom de wapening te laten vloeien. Beide betekenissen hebben iets met de term 'stedelijke verdichting' te maken. Er moeten nog heel wat zandbedden vast getrild worden, en zelfs als we meer in hout gaan bouwen, zal er de komende decennia nog heel wat beton gestort worden.

Ook in figuurlijke zin is er een verband: zoals de dichtheid van zand toeneemt, zo neemt ook de 'dichtheid' van de stad toe – meer woningen, werklocaties en voorzieningen op dezelfde vierkante kilometer. Verdichten hoeft evenwel niet te betekenen dat de stad alleen maar massiever wordt. Het biedt juist ook kansen om de stad te verbeteren – lees: beter te laten functioneren, leefbaar en toekomstbestendig te maken. Sterker nog, stedelijke verdichting is niet een kwestie van alles rücksichtslos volbouwen. Nieuwe woningen hebben immers ook openbare ruimte, scholen, winkels en infrastructuur nodig. Anders dan bij het verdichten van beton en zand is het in de stad niet de bedoeling om alle lucht en ruimte uit de stadsstructuur te halen. Integendeel, waar meer mensen wonen, is ook meer ademruimte nodig.

Dat heeft de stad Utrecht goed begrepen. In het document *Ruimtelijke Strategie 2040* stelt de gemeente dat er in de komende vijftien jaar behoefte is aan 60.000 nieuwe woningen. Dat is niet gering: het betekent een groei van bijna veertig procent van de huidige woningvoorraad. Voor een deel komen die woningen in Leidsche Rijn, of op aandringen van het Rijk, op de nieuwe uitbreidingslocatie Rijnenburg – al zal dit volgens het coalitieakkoord pas in 2035 zijn.

De ambitie is vooral om het grootste deel van de nieuwe woningen binnen de bestaande stad te bouwen. Wetenschappers en ook de Verenigde Naties stellen dat verdichting de beste manier is om hedendaagse crises te lijf te gaan. Niet alleen de wooncrisis, maar ook uitdagingen op het vlak van klimaatverandering, migratie, energietransitie, biodiversiteit, gezondheid, enzovoorts. Utrecht ziet bovendien de verdichtingsopgave als een kans om de stad anders op te bouwen: de Domstad wil zich omvormen tot een zogenoemde '10-minutenstad': alle voorzieningen moeten voor stadsbewoners binnen tien minuten te voet, per fiets of met het openbaar vervoer te bereiken zijn. Daartoe zijn op verschillende punten in de stad nieuwe 'centra' nodig: plekken rondom stations waar wonen, werken, voorzieningen en mobiliteit geconcentreerd worden. De stad stelt nieuwe openbaarvervoerverbindingen voor, en wil investeren in doorgaande fiets- en wandelroutes. Bovendien wordt

Impressie van de nieuwe stadswijk IJmervede.
Het stedenbouwkundig ontwerp is van het
Amsterdamse bureau Bura Urbanism.

In het project Wisselspoor krijgen werk-
plaatsen en rangeerloodsen een nieuwe
bestemming.
foto: Ruben Visser

gesteld dat in de verdichtingsopgave de openbare ruimte en het groen niet de sluitstukken mogen zijn. Om deze ambitie concreet te maken, hanteert de gemeente een 'barcode'. Hiermee wordt expliciet gemaakt hoe het aantal (nieuwe) woningen zich verhoudt tot andere functies, zoals scholen en kinderdagverblijven, buitenruimte, gezondheidscentra en energievoorzieningen. Per 10.000 nieuwe woningen is, aldus de berekeningen in de Ruimtelijke Strategie, tussen de 180 en 220 vierkante meter extra ruimte nodig.

Het is een mooi instrument, maar het valt op dat bij concrete bouwprojecten de barcode niet ter sprake komt, terwijl het interessant is om via dit instrument te horen wat er wordt gebouwd en welke voorzieningen op een bepaalde locatie komen. Pas dan kunnen inwoners zien of de barcode niet blijft bij mooie woorden en ambities.

Voor verdichten is natuurlijk niet slechts één recept voorhanden. Elke locatie in de stad vraagt om een eigen aanpak. In de bestaande stadswijken gaat het vooral om inbreiden: het bebouwen van kleine, nog ongebouwde kavels. Het bescheiden appartementengebouw naar ontwerp van Ramin Visch in het voor deze Rietveldprijs genomineerde Monicahof is daar een voorbeeld van: verdichten met behoud van een vrij toegankelijke openbare ruimte op een nog onontdekte plek. Een andere vorm van inbreiden zie je terug in de sloop-nieuwbouwprojecten waarbij meer woningen teruggebouwd worden dan er voorheen stonden. Veelal zijn de te slopen woningen sterk verouderd en niet altijd goed onderhouden. Nadeel is dat deze vorm van verdichting over het algemeen leidt tot gentrificatie. Niet alleen omdat huidige bewoners om wat voor reden dan ook niet terug kunnen keren in de nieuwe woningen, maar ook omdat met de nieuwe bewoners een proces op gang komt dat 'mentale gentrificatie' wordt genoemd. Als daardoor voorzieningen veranderen, voelen de

oorspronkelijke bewoners zich minder thuis. Het is een politieke uitdaging om te voorkomen dat verdichting niet tot verdringing en segregatie leidt.

Elders in de stad wordt pas echt uitgekapt: niet alleen de genoemde stationslocaties worden ontwikkeld tot hoogstedelijke centra, maar ook in onbruik geraakte industriegebieden, verouderde kantorenlocaties en rangeerterreinen staan op de nominatie voor transformatie. Maar verouderd en betekenisloos zijn deze gebieden niet. Soms staan er gebouwen die historisch belangwekkend zijn. Of ze bieden ruimte voor toepassingen die elders in de stad niet mogelijk zijn: een festival, goedkope atelierruimte voor makers (zoals Vechtclub XL langs het Merwedekanaal of Utrecht Community op het Wisselspoorterrein) en bijzondere natuur. Een goed plan heeft oog voor deze betekenissen, gebruiken en veranderingen.

Tal van grote en kleine bouwprojecten staan op stapel of zijn al in uitvoering: de transformatie van de Jaarbeurszijde van het station is ongekend, met hoogbouw tot 105 meter. De eerste fase van project Wisselspoor – op een voormalig spoorwegemplacement – is inmiddels opgeleverd. Op een oud defensie terrein langs het Merwedekanaal wordt inmiddels gebouwd. Voor de braakliggende strook verderop langs het Merwedekanaal en voor de Cartesiusdriehoek zijn ambitieuze plannen gepresenteerd.

De uitzondering tussen al deze plannen is de transformatie van de parkeerterreinen van de Jaarbeurs. Daar komen woningen, kantoren, voorzieningen en twee parken, terwijl de bestaande beursfunctie gehandhaafd blijft, zij het in kleinere vorm. Het beurs terrein is onderverdeeld in verschillende gebieden, waar vooral hoogbouw is geprojecteerd in een typologie die momenteel populair is, het zogenoemde Vancouver-model. De hoogbouw staat op een onderbouw, die op stadsniveau de openbare ruimte 'markeert' en waarin

voorzieningen worden ondergebracht. Hoogbouw vergt veel ruimte op de begane grond voor entrees, liften, parkeren en afval. Het is een uitdaging om dit te combineren met levendigheid. Ook rijst de vraag hoe de beursfunctie gecombineerd gaat worden met de woonfunctie op het terrein.

Hoogbouwwijken als het nieuwe Beurskwartier zijn er in Utrecht nog niet, en voegen dus een nieuw aanbod toe aan de woningmarkt. Maar dat verdichten niet altijd het toevoegen van appartementen in hoogbouw betekent, illustreert het project Wisselspoor, waarvan de eerste fase inmiddels is opgeleverd. Het plan van Studio Ninedots en Delva in opdracht van ontwikkelaar Synchron is een voorbeeld van de Utrechtse ambitie om de stad te verdichten én te vergroenen, om erfgoed zichtbaar te maken en vrij toegankelijke openbare ruimte te realiseren. De kern van het plan wordt gevormd door het spoorwegerfgoed: werkplaatsen, rangeerloosden en spoorbanen. In de eerste fase is in het hart van de oude Bovenbouwwerkplaats een parkeervoorziening voor de buurt gerealiseerd. Door het parkeren in deze loods onder te brengen, kunnen de straten autovrij blijven. In de loods komen verder horeca, commerciële bedrijfsruimtes en buurtvoorzieningen.

Rondom de loods liggen enkele bouwvelden, die volgens de zogenoemde 'blokrandtypologie' behoorlijk dicht verkaveld zijn. Elke kavel biedt ruimte aan uiteenlopende woningtypen, van gezinswoningen tot patiwoningen, van appartementen tot atelierwoningen. De dichtheid van de bouwvelden – de huizen krijgen slechts een kleine buitenruimte, en ook de straten worden volledig verhard – wordt gecompenseerd met twee parkzones: een langs de Tweede Daalsedijk, een langs het spoor. Beide parken zijn zodanig ingericht dat ze overvloedig water bergen tijdens hevige stortbuien. Het is duidelijk dat met Wisselspoor gezinnen voor de stad behouden moeten blijven, door een alternatief te bieden voor de rijwoning in de buitenwijk of de appartementen in de hoogbouwwijk. Daarvoor moet dan wel flink in de buidel worden getast; in de vrije sector betalen nieuwe

bewoners tussen de 500.000 en 800.000 euro voor een ruime gezinswoning.

Betaalbaarheid is sowieso een uitdaging voor elk nieuw- en verbouwproject. Niet alleen vanwege de stijgende bouwkosten, ook vanwege de hoge grondkosten. De toekomstige stadswijk Merwede is in dit perspectief tekenend en al veelvuldig besproken. De gemeente verzuumde om de Wet Voorkeursrecht Gemeenten toe te passen. Met dit instrument had de gemeente als eerste de grond kunnen kopen, om die vervolgens door te verkopen aan ontwikkelaars, inclusief een anti-speculatiebeding. In werkelijkheid zijn terreinen al veelvuldig doorverkocht, en hebben maar liefst tien ontwikkelaars en beleggers (waaronder Canadese vastgoedbeleggers) een positie verworven.

Die constellatie van meerdere eigenaren vormde niet alleen een bedreiging voor de betaalbaarheid – in het bijzonder voor de 'middenhuur', tussen sociaal huur en vrije sector in –, het betekende ook een uitdaging voor het Amsterdamse stedenbouwbureau Bura dat opdracht kreeg om het stedenbouwkundig plan voor dit gebied te maken. Een goed plan wordt immers niet getekend langs de grenzen van het eigendom. De ontwerpers van Bura en de gemeente kregen het voor elkaar dat de eigenaren afzien van hun specifieke grondpositie. Sinds enige tijd werken ze – op basis van een percentage dat overeenkomt met de waarde van hun grondeigendom – gezamenlijk aan de realisatie van 6000 woningen (30 procent sociaal, 25 procent middelduur, en de rest vrije markt) en andere voorzieningen. In het plan ligt de nadruk op een reeks van grote en gesloten stadsblokken met daartussen afwisselend smalle en brede straten, en grote en kleine pleinen. Het binnengebied en de zone langs het kanaal zijn autovrij. Twee nieuwe fietsbruggen verbinden de nieuwe stadswijk met de aan de overkant gelegen Rivierenwijk. De bebouwing bestaat grotendeels uit appartementengebouwen in wisselende hoogtes, die onderdeel zijn van de gesloten bouwblokken. De levendigheid zal afhangen van de variatie in appartemententypen, als ook de invulling van de plinten. Het plan wordt gepresenteerd als

Impressie van de wandelpromenade in het
nieuwe Beurskwartier

De stad als 'blue zone'. De Cartesius-
driehoek groeit de komende jaren uit tot
een gezonde stadswijk.
illustratie: Mecanoo

een vorm van *social design*, waarbij gemeenschapszin essentieel is. Daarvoor is niet alleen een goede openbare ruimte nodig – waar het prettig verblijven is, kinderen kunnen spelen, tieners kunnen sporten –, maar ook ruimte in de gebouwen waar bewoners elkaar kunnen ontmoeten en samen kunnen optrekken. Hoe deze sociale ambities plaats krijgen in de publieke ruimte en in de architectuur is nog een vraagteken.

Eenzelfde uitdaging speelt in de Cartesiusdriehoek. De ontwikkelaars achter dit project van bijna 3000 woningen zijn nog explicieter over de sleutelrol die de openbare ruimte speelt. In dit project wordt de theorie toegepast van de ‘blue zones’: vijf gebieden op aarde, waaronder Sardinië en het Japanse eiland Okinawa, waar mensen aantoonbaar langer leven. Wetenschappers hebben lessen getrokken op basis van het leven in deze streken: veel bewegen, gezond eten en goede onderlinge contacten. Op basis van deze lessen maakten conceptontwikkelaar UrbanSync en architectenbureau Mecanoo een stedenbouwkundig plan.

Wie sec naar de plannen kijkt, ziet net als in Merwede overwegend appartementengebouwen, afgewisseld met een parkachtige openbare ruimte die voorziet in rustige plekken en sportieve activiteiten. Er komt een flinke moestuin waar bewoners voedsel kunnen verbouwen. De monumentale busremise wordt deels verbouwd tot een gezamenlijke en vrij toegankelijke ‘huiskamer’ (het overgrote deel wordt overigens bedrijfsruimte). De uitdaging voor de Cartesiusdriehoek is de relatie met omliggende wijken. Die wordt door de omliggende spoorinfrastructuur bemoeilijkt. Dat verschillende wijken verbonden zijn is echter essentieel in het ideaal van de ongedeelde en gezonde stad dat de gemeente voorstaat.

Utrecht verdicht. En hoe. De ambities zijn groot, niet alleen in aantallen woningen en werkplekken, maar ook

met betrekking tot klimaatadaptatie, biodiversiteit en sociale structuren. De aandacht voor de publieke ruimte is terug te zien in de verschillende verdichtingsplannen. Telkens vormen straten, pleinen en parken een structuur die in de meeste gevallen aansluit op groenstructuren die Utrecht met het ommeland verbinden. Aan de plannen is te zien dat verdichten inderdaad een kans biedt om de stad leefbaarder te maken. Doordat het licht kan brengen in de structuur en diversiteit kan aanwakken.

Die ambitie brengt ons terug bij het woord ‘verdichten’. Het refereert niet alleen aan zand en beton, maar ook aan poëzie. Een gedicht tast met enige voorzichtigheid naar essenties. Met voldoende densiteit en de nodige witruimtes weet het betekenis bloot te leggen, en verschaft het nieuwe inzichten. Zo is het ook met het verdichten van de stad. Verdichten kan ook dichten zijn: een goed plan zoekt met voorzichtigheid naar essenties van de stad, weet de nodige ademruimte te creëren, en onthult nieuwe dimensies van stedelijk leven die voorheen ondenkbaar waren.

colofon

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de uitreiking van de Rietveldprijs 2022.

© 2022 de betreffende auteurs en fotografen,
Stichting Rietveldprijs, Utrecht en Uitgeverij THOTH,
Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum.
WWW.THOTH.NL

Afbeelding omslag
Catharijnesingel, Utrecht
foto: Bas van Setten

Samenstelling en redactie
Arjan den Boer, Mark Hendriks
Tekst
Anne Havelaar, Mark Minkjan, Hans Teerds
Foto-essay
Bas van Setten
Lithografie
BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Concept en ontwerp
Beukers Scholma, Haarlem
Druk- en bindwerk
Drukkerij Wilco, Amersfoort

Bestuur Stichting Rietveldprijs
Annemiek Rijckenberg (voorzitter)
Els Leicher (secretaris)
Danny Wijnbelt (penningmeester)
Arjan den Boer
Mark Hendriks
Martine Leroi
Paul Splinter

De activiteiten van de Stichting Rietveldprijs worden mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van

Gemeente Utrecht
Atelier Willem Noyons
Rabo Real Estate Finance
Rutges Vernieuwt
Synchroon
Heijmans Vastgoed
Wonam
AM
Hermans en Schuttevaer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH, Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum.

ISBN 978 90 6868 858 0

Rabo Real Estate Finance

rutges

SYNCHROON
ontwikkelaars

heijmans

wonam

AM

HERMANS & SCHUTTEVAER
FOTOBIZZNES ADVISORS & EDITORS

over de auteurs

Mark Minkjan is stadsgeograaf en architectuurcriticus. Hij doceert momenteel aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag en is curator aan de Rotterdamse Academie van Bouwkunst. Hij maakt deel uit van het collectief Loom en is redacteur van het platform Failed Architecture. Eerder schreef hij voor onder andere *VICE*, *The Guardian* en *The Architectural Review* over architectuur en stedelijke ontwikkeling.

Anne Havelaar is journalist en eindredacteur. Ze studeerde binnenhuis-architectuur aan de HKU en Algemene sociale wetenschappen aan de Universiteit Utrecht, maar werkt al jarenlang als bladenmaker. De laatste jaren schrijft ze voornamelijk over biodiversiteit, greenwashing en de vergroening van de stad (onder andere voor Milieudefensie en Wageningen University & Research).

Bas van Setten is opgeleid als journalist, maar heeft zich de afgelopen jaren ontwikkeld tot allround fotograaf. Hij maakt reportages en portretten en doet verslag van de actualiteiten voor *De Utrechtse Internet Courant* (DUIC). Regelmatig werkt hij in de regio en buiten de landsgrenzen. Hij gaat waar een onderwerp hem brengt of waar beelden hem naartoe trekken.

Hans Teerds is architect en stedenbouwkundige. Hij is werkzaam als senior onderzoeker en docent bij het Institut für Geschichte und Theorie der Architektur (GTA) aan de ETH Zürich. In 2017 promoveerde hij aan de TU Delft op zijn dissertatie *At Home in the World*, een studie naar de publieke en politieke aspecten van architectuur, zoals deze begrepen kunnen worden vanuit de publicaties van filosofe Hannah Arendt. Teerds is lid van de redactie van het tijdschrift *OASE* en schrijft voor verschillende media over architectuur en stedenbouw.

De Stichting Rietveldprijs reikt elke twee jaar een prijs uit aan een ontwerper die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de kwaliteit van de gebouwde omgeving in de stad Utrecht. Een jury bestaande uit Janneke Bierman, Carin ter Beek, Roy Bijhouwer en Mark Minkjan beoordeelde de bouwproductie van 2020-2021.

De winnaar van de Rietveldprijs 2022 is OKRA landschapsarchitecten met het ontwerp van de Catharijnesingel. Deze publicatie bevat het juryverslag, een foto-essay over de vijf genomineerde projecten, een interview met de winnaar en een essay over verdichting in Utrecht.

WWW.THOTH.NL

ISBN 978-90-6868-858-0

